

ĮPRASMINTA ISTORINĖ PRAEITIS

(straipsnių rinkinys „1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės“)

Dr. Sandra Grigaravičiūtė

Mykolo Romerio universiteto

Strateginio valdymo ir politikos fakultetas

Mykolas Romeris University

Faculty of Strategic Management and Policy

Ateities 20, LT-08303 Vilnius

El. paštas: sangri@takas.lt

1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės: mokslinės konferencijos pranešimai. Lietuvos Respublikos Seimo spaudos tarnyba. Vilnius, 2000, – 88 p.

Lietuvos parlamentarizmo istorijoje svarbi kiekviena sukaktis, verčianti apmąstyti Lietuvos valstybingumo kelią, įvertinti jau parašytus istorikų, teisės istorikų bei teisininkų tyrinėjimus ir pristatyti naujų visuomenės bei akademinės bendruomenės diskusijai. 2005-uosius paminėjus kaip parlamentinės tradicijos ir Didžiojo Vilniaus Seimo metus, buvo prisiminta ir Steigiamojo Seimo 85-oji sukaktis. Vis dėlto ta proga verta žvilgtelėti ir priminti, kaip moksliniu požiūriu buvo pasitiktas 80-metis, atradus reto pobūdžio leidinį.

Taigi dėmesiui atkreipti „į Respublikos demokratinių tradicijų užuomazgas, gegužės 15-osios deklaracijos reikšmę, politinių santykių formavimąsi, sprendžiant ne tik vidaus, bet ir užsienio politikos klausimus“, 2000-aisiais išleisti iš anksto parašyti istorikų pranešimai^[1], skirti Steigiamojo Seimo pirmojo posėdžio 80-ajai sukakčiai paminėti. Seimo rūmuose 2000 m. gegužės 10 d. surengtoje mokslinėje istorikų konferencijoje „1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės“ pranešimus skaitė Lietuvos (Mindaugas Maksimaitis, Algirdas Jakubčionis, Gintaras Šapoka, Česlovas Laurinavičius, Andrius Vaišnys), Latvijos (Janis Taurenas), Lenkijos (Joana Gierowska-Kałużur) ir Didžiosios Britanijos (Paul Seaward) istorikai.

Recenzuojamo leidinio struktūra neįprasta, labiau primenanti proginį albumą su gausia ir įdomia istorinio laikotarpio ikonografija, vaizdžiai pasakojančia Lietuvos parlamentarizmo istoriją bei leidžiančia pajusti XX a. trečiojo dešimtmečio pradžios atmosferą. Greta turinio įdėtas P. Aršio knygos „Ką turi kiekvienas žinoti apie Kuriamąjį Seimą?“ (1919) viršelis, po jo – Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos kopija. Istorine dvasia alsuoja penkių į Steigiamąjį Seimą išrinktų moterų, Vilniaus katedros aikšte 1920 m. žygiuojančios Lietuvos kariuomenės ir kitos nuotraukos. Priekaištą leidinio sudarytojams, kurie taip ir liko *incognito*, būtų galima pareikšti nebent dėl to, kad ne visos iliustracijos įvardytos (skaitytojui teks gerokai „palaužyti galvas“, identifikuojant nuotraukose esančius asmenis ar statinius), be to – nėra nuorodų į šaltinius. Iliustracijos, susijusios su konkretaus istoriko tyrimu, įdėtos prieš kiekvieno pranešimo lietuviškąjį tekstą kartu su autoriaus nuotrauka, o leidinio pabaigoje pateikta „Žymesniųjų Lietuvos įvykių“ 1918–1927 m. chronologija^[2].

Leidinyje Steigiamojo Seimo 80-mečiui paminėti, kaip ir dera, pradedamas pranešimu „Konstitucinė Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos reikšmė“ (autorius – prof. M. Maksimaitis), skirtu rezoliucijos konstitucinės reikšmės, jos savitumui, palyginti su Vasario 16 d. aktu, bei tikslams ir turiniui atskleisti. Pranešime autorius aptarė ir įvertino temos ištirtumo lygį, pateikė įvairius Gegužės 15-osios rezoliucijos vertinimus istoriografijoje, atskleidė tendencingo ir proginio domėjimosi Steigiamuoju Seimu bei jo veikla priežastis. M. Maksimaitį reikėtų pagirti už drąsą kritiškai vertinant kone stabu istorikams tapusius M. Romerio teiginius, taip pat už aiškios skiriamosios ribos nubrėžimą tarp skirtingą tikslą turėjusių „trijų oficialių Lietuvos nepriklausomybės deklaravimo aktų“: Lietuvių konferencijos Vilniuje 1917 m. rugsėjo 18–23 d. priimtos rezoliucijos, Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. nutarimo ir Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. rezoliucijos.

A. Jakubčionis pranešime „Politinės partijos Steigiamojo Seimo rinkimuose“, remdamasis publikuotais ir nepublikuotais šaltiniais, ypač 1919–1920 m. spauda („Darbininkas“, „Ūkininkas“, „Laisvė“, „Lietuvos ūkininkas“, „Darbas“, „Socialdemokratas“, „Tauta“), atskleidė, kaip brendo būtinybė sušaukti Steigiamąjį Seimą 1918–1919 m., dėl kokių priežasčių buvo delsiama. Ypatingai daug dėmesio skiriama Lietuvos krikščionių demokratų partijos rinkimų agitacijos specifikai; kitų tuometinių partijų, dalyvavusių Seimo rinkimuose – Lietuvos socialistų liaudininkų ir Lietuvos valstiečių sąjungos, Socialdemokratų, Tautos pažangos – rinkimų kampanijos aptartos daug kukliau, įvardyti rinkimų kovą aštrinę aspektai. Pranešimo pabaigoje pateikti A. Smetonos, J. Tumo ir istoriko Z. Ivinskio pirmųjų rinkimų vertinimai. Politologai turėtų atkreipti dėmesį į A. Jakubčionio prieitą išvadą, kad partijų „agitacijos mastai, formos, metodai iš esmės nesiskiria nuo mūsų dienų panašios veiklos“.

Steigiamajame Seime aptartas valstybės teritorijos problemas, pateikdamas jas plačiame istoriniame vidaus ir tarptautinių įvykių kontekste ir daugiau dėmesio skirdamas teisės aktų analizei, apžvelgė G. Šapoka. Jis analizavo ir vertino 1919 m. spalio 30 d. Valstybės Tarybos priimtą Lietuvos Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, Steigiamojo Seimo 1920 m. gegužės 15 d. bei 1921 m. lapkričio 1 d. rezoliucijas, Ministrų kabineto (1920 m. birželio 23 d. ir rugsėjo 15 d.) deklaracijas, 1922 m. rugpjūčio 1 d. priimtą Konstituciją,

atsižvelgdamas į tai, kiek juose aptariama valstybės teritorija. Kalbėdamas apie visiems gerai žinomus įvykius, G. Šapoka neišvengė ir klaidų. Tautų Sąjungos karinę kontrolės komisiją pavadino „karine misija“, Suvalkų sutarties pasirašymo data nurodė ne spalio 7 d., o spalio 2 d. Per drąsus teiginys, ypač nepateikus detalesnio komentaro, kad „1920 m. Lenkijos vyriausybė pripažino Lietuvą *de facto*, o 1920 metų liepos 10 dieną ir Vilniaus kraštą Lietuvai“. Netikslumų ir dviprasmybės būtų išvengta atidžiau paskaičius Č. Laurinavičiaus monografiją ar jau klasika tapusią A. Šapokos redaguotą „Lietuvos istoriją“^[3].

Č. Laurinavičiaus pranešime „Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas“, remiantis jau anksčiau atliktais tyrinėjimais, skelbtais monografijoje ir straipsniuose^[4], aiškinamasi, koks buvo Steigiamojo Seimo santykis su užsienio politika. Tačiau esama ir naujo: Vyriausybės ir Seimo veiksmų koordinavimo ir dermės bei Lietuvos Vyriausybės politikos ir lietuvių visuomenėje susiklosčiusių įvairių kaitos analizės. Skaitytojų dėmesį prikaustys minties dėstymo logika bei išradingai kuriami 1920 m. vaizdiniai.

Išskirtinio įvertinimo nusipelno solidžios apimties J. Gierowskos-Kaňaur tyrimas, puikiai perteikiantis 1918–1922 m. Lenkijos dvasią; spalvingomis Seimo frakcijų seniūnų charakteristikomis kuriamas „triskart per dieną keičiančio orientaciją“ Lenkijos Respublikos Seimo vaizdinys. Pranešime istorikė išsamiai pristatė Lenkijos Respublikos Seimo poziciją ir jėgas, kurios turėjo įtakos, formuojant požiūrį į Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio santykius 1918–1922 m., pateikė Seimo frakcijų kiekybinės sudėties pokyčių lentelę, rodančią besikeičiančią jėgų pusiausvyrą (Seimo vidaus struktūrą) 15 frakcijų turėjusiame Seime. Pranešimas lietuvių istorikams vertingas tuo, jog jame atskleisti Lenkijos Respublikos Seimo požiūrio į buvusias LDK žemių problemą kaitos etapai: 1) 1919 m. vasario 10 d. – 1919 m. gegužės 23 d.; 2) 1919 m. gegužės – 1919 m. gruodžio 19 d., ypatingai daug dėmesio skiriant Vilniaus kreipimuisi (Józefo Piłsudskio 1919 m. balandžio 22 d. kreipimasis į buvusios LDK gyventojus) ir 1919 m. gegužės 23 d. rezoliucijai, paskelbusiai tautų apsisprendimo principą, kuris parodė Lenkijos istorijoje glūdinčią vilsonišką tradiciją. Vis dėlto Lenkijos istorikės pranešime esama ir tokių teiginių, su kuriais nesutiktų arba nedrįstų sutikti Lietuvos istorikai, ypač R. Žepkaitės Lietuvos ir Lenkijos santykių koncepcijos „dvasioje“ išugdyta istorikų karta, pavyzdžiui, kad „Lenkų-Sovietų kare Lietuva (...) buvo aktyvia ir su ginklu į kovą prieš Lenkiją įsitraukusi šalis“. Tačiau su vienu faktu, kurio nerasime Lietuvos istoriografijoje, ar dėl to, kad per daug skaudu, kad lenkų klasta pavyko, ar dėl to, kad nenorima laužyti nusistovėjusios tradicijos, tenka sutikti: L. Želigovskio akcija pažeidė Suvalkų sutarties „dvasią“, o ne „raidę“, nes prasidėjo dar prieš įsigaliojant susitarimui. J. Gierowskai-Kaňaur pranešime pavyko parodyti, kaip nuosekliai Seimo buvo žlugdoma J. Piłsudskio Rytų politika.

J. Taurenas pranešime pristatė dvi problemų grupes, nagrinėtas istorinėje literatūroje, ieškant atsakymo į klausimus: dėl kokių priežasčių parlamentarizmą ištiko krizė? Ir kodėl 1940 m. buvo prarasta nepriklausomybė? Tokios Latvijos istorikų klausimų formuluotės neišvengiamai lėmė kritiškus vertinimus. Latvių istorikas daug dėmesio skyrė Latvijos konstitucijai (kuri su tam tikrais pakeitimais veikia ir šiandien), o tiksliau – „bendrojo pobūdžio ir nekonkrečiai“ jos kritikai bei kitiems kritikos sulaukusiems klausimams: XX a. trečiojo dešimtmečio Latvijos demokratijai, rinkimų teisės liberalumui, nepakankamai socialdemokratų integracijai. J. Taureno aptartos ir Latvijos istorikų analizuotas perėjimo į autoritarizmą priežastys, reflektuotos senosios koncepcijos ir parodyti bandymai ieškoti atsakymų tuo metu gyvenusiose asmenybose. Diskusijos taip pat vertas latvių istoriko išskirtas A. Strangos požiūris. Pastarasis teigia, jog autoritariniai režimai Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje ir Lenkijoje buvo naujųjų valstybių architektų atsakas į tai, kad valstybės, kurios buvo įkurtos dėl jų pasiaukojimo, „atsisakė juos gerbti“. Lietuvos istorikus taip pat turėtų sudominti išsamiai pristatyti A. Strangos darbai bei nudžiuginti padarytas reveransas lietuvių istoriografijai. Įsiskaičius į J. Taureno pranešimo tekstą juntama, jog kritikuoti K. Ulmanį Latvijoje dar ir šiandien reikia turėti drąsos. Ar tai reikėtų, kad tarpukario objektyviam tyrinėjimui ir vertinimui Latvijoje trukdo požiūris į „istoriją kaip valdžios tarnaitę“ ir tvirta jungtimi tarp tarpukario ir šiandienos Latvijos tapusi konstitucija?... Ir ar tikrai kritikuoti tuomet galiojusią konstituciją, tolygu kritikuoti šiandieninę Latvijos valdžią?...

A. Vaišnys, kalbėdamas apie konstitucinę asamblėją lietuviško parlamentarizmo raidoje, kaip ir jo kolega iš Latvijos, akcentavo asmenybių svarbą tuometiniuose procesuose, išvesdamas liniją: A. Smetona – A. Stulginskis – A. Smetona. Vertingas ir parlamentarizmą tyrinėjančio istoriko pastebėjimas apie 1920–1922 m. ir šiems laikams būdingą reiškinį – postų tarp partijų (Seimo Pirmininko ir premjero) arba valdžios dalybas. Skaitytojo dėmesį prikausto žaismingas ir įtaigus pranešimo autoriaus minties dėstymo stilius, taikliai parinktos citatos. Išsamiau A. Vaišnio analizuoti Steigiamojo Seimo svarstyti ir priimti Žemės reformos įstatymas, Konstitucija ir Steigiamojo Seimo darbų vertinimai spaudoje. Tiek iš A. Vaišnio, tiek ir iš Latvijos istorikų tyrimų matyti, kad jaunos valstybės (demokratijos), prieš priimdamos savąsias, atidžiai išstudijavo kitų, galias parlamentarizmo tradicijas turinčių valstybių, konstitucijas. Pranešime įvertintas ir pabrėžtas Lietuvos konstitucinės asamblėjos nuoseklumas europinės integracijos prasme, tai yra įstatymų derinimo požiūriu.

Apie demokratijos raidą per pastaruosius 150 metų, su tuo susijusius D. Britanijos parlamento struktūros pokyčius: Lordų rūmų reformą, parlamentinių asamblėjų sušaukimą Škotijoje, Velse, Šiaurės Airijoje – skirtingo identiteto regionuose – savo pranešime kalbėjo Paul Seawardas.

Pagirtina, jog leidinyje yra pateiktos ir istorikų pranešimų santraukos anglų kalba, leidžiančios į mokslinę diskusiją įsijungti ne tik Lietuvos, bet ir užsienio mokslininkams, tačiau būtų buvę daug geriau, jei jas prieš atiduodant į spaustuvę būtų atidžiau peržvelgęs tuo turėjęs rūpintis redaktorius*. Taip pat lieka neaišku, kodėl į lietuvių kalbą nebuvo galima išversti britų istoriko P. Seawardo santraukos. Toks poelgis rodytų sudarytojų nepagarbą Lietuvos skaitytojui^[5]. Taip lyg ir iš anksto daroma prielaida, kad kiekvienas lietuvis

turi mokėti Europoje *lingua franca* tapusią anglų kalbą. Be to, angliškuose tekstuose esama ir nedovanotinų istorinių klaidų, pavyzdžiui, vietoje „on April 16, 1918“ turėtų būti „on February 16, 1918“ (p. 14.), o vietoje „on October 2, 1920, there was Suvalkų treaty signed“, turėtų būti „on October 7, 1920, there was Suvalkų treaty signed“ (p. 32.), esama ir korektūros klaidų, skaitytoją taip pat klaidina skirtinga nuorodų darymo tvarka. Tačiau, nepaisant tam tikrų techninių klaidų, leidinys „1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės“ savo tikslą pasiekė: aptarė Lietuvos Steigiamojo Seimo istorinį vaidmenį Latvijos ir Lenkijos demokratinės raidos kontekste, leido pažvelgti į tam tikras istorines paraleles, įprasminti praeitį. Tokio pobūdžio knyga bus ne tik pagrindas toliau diskutuoti Lietuvos ir kaimyninių šalių istoriografijoje, bet ir ugdys lietuvių atminimo kultūrą.

[1] Knyga buvo išdalyta konferencijos dalyviams ir prelegentams renginio pradžioje; rengėjų nuomone, tai turėjo skatinti dalyvius laisvai atitrūkti nuo pranešimų teksto ir sudaryti galimybę per skirtą laiką paskelbti tai, kas neatsispindėjo rašytiniuose tekstuose („*Parlamento studijų*“ red. past.)

[2] Į *Lietuvą Vytauto Didžiojo metais*. Kaunas, 1930, p. 75–78.

[3] Laurinavičius, Č. *Lietuvos-Sovietų Rusijos taikos sutartis*. Vilnius, 1992, p. 146–152.; *Lietuvos istorija*. Red. A. Šapoka. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 561.

[4] Laurinavičius, Č. *Lietuvos-Sovietų Rusijos taikos sutartis*. Vilnius, 1992; Laurinavičius, Č. *Politika ir diplomatija*. Vilnius, 1997.

* – Kai kurie angliški tekstai – pažodinis vertimas iš lietuvių kalbos, pažeidžiantis net elementariausias anglų kalbos gramatikos taisykles, tikrai leidėjams garbės nedaro.

[5] Taip įvyko besistengiant leidinį sudaryti ir pateikti specialiai iki konferencijos („*Parlamento studijų*“ m. red. past.).